

Vztahy mezi sémantikou a aktuálním členěním z pohledu anglistických členů Pražského lingvistického kroužku

LIBUŠE DUŠKOVÁ

The relations between semantics and functional sentence perspective as seen by Anglicist members of the Prague Linguistic Circle

ABSTRACT: Based on the generally recognized close relationship between functional sentence perspective (FSP) and semantics, this paper concentrates on the treatment of the semantic component of this relationship in the works of Vilém Mathesius, Bohumil Trnka and members of the Brno school. While Mathesius laid the foundations of the theory, Trnka touched upon it only in a general outline. A detailed elaboration of the semantic aspect has been presented within his theoretical framework by Jan Firbas, who treats the relationship of FSP to semantics in terms of a dual semantics, static and dynamic. In the works of his colleagues and followers, this approach has been extended to more complex structures, and accordingly somewhat modified. This paper draws attention to the question of whether the specific FSP semantics entirely cancels differing sentence semantics or whether the latter still plays a role and the two can be brought into agreement.

Key words: functional sentence perspective, semantics, Prague Linguistic Circle

Klíčová slova: aktuální členění, sémantika, Pražský lingvistický kroužek

Následující poznámky vycházejí z obecně uznávaného těsného vztahu mezi aktuálním členěním věty (AČV) a jejím významem v aktu komunikace a soustřeďují se na místo sémantické složky tohoto vztahu, jak se jeví v pracích anglistických členů Kroužku, kteří se touto otázkou zabývali.¹ Míra rozpracovanosti systému sémantických podrovin je ovšem u různých autorů různá, a také jejich relevance pro osvětlení vztahu AČV a sémantiky se liší. Jde především o sémantiku větnou a větněčlenskou, u sloves i o sémantiku lexikální. Současné práce ukazují potřebu bližšího zkoumání některých aspektů, k němuž se tyto poznámky pokoušejí přispět naznačením možných oblastí jeho dalšího zaměření.

Z anglistických členů Kroužku se touto otázkou zabývali Vilém Mathesius, v obecném nástinu Bohumil Trnka a fundamentálně brněnská škola, reprezentovaná především Janem Firbasem a v současné době jeho pokračovateli z řad mladší a nejmladší generace lingvistů.

Vilém Mathesius, jak známo, členil jazykovou strukturu do složky pojmenovávací (Mathesius, 1961, s. 13, 15–87) a složky usouvztažňovací (ibid., s. 13, 89–202). V nauce o usouvztažňování vychází z definice věty založené na jejím užití v určité situaci, tedy na její funkci výpovědní. Aktuální členění věty je zabudováno do základní klasifikace členění věty na členění aktuální a členění formální: základní složky prvého členění jsou

¹ Jak vyplývá z vymezení zahrnutých přístupů, jde o práce čistě anglistické. Porovnání s teoriemi vypracovanými obecnými lingvisty a bohemisty (z nichž někteří jsou také anglisté) je mimo rámec tohoto příspěvku. Viz Hajičová (1993, 1994), Hajičová – Partee – Sgall (1998), Daneš (1964, 1974); pokud jde o porovnání brněnské a malostranské koncepce, viz Sgall (2002).

základ a jádro výpovědi, základní složky členění formálního jsou podmět a přísudek (ibid., s. 91–96). Ze sémantiky větných členů, které Mathesius věnuje značnou pozornost (viz např. výklad předmětu přímého a nepřímého, ibid., s. 139–148) je pro dané téma nejzajímavější Mathesiův pohled na podmět (Mathesius, 1947): v jedné rovině pojednává o konatelské funkci podmětu a aktuálněčlenskou funkci tématu/základu výpovědi. „Původní věta indoevropská byla, jak se zdá, formálně vybudována na pojetí konatel – konání. Od tohoto původního pojetí se jazyky indoevropské uchýlily již vytvořením počátků passivní predikace, ... a [subjekt] stával se alespoň někdy vyjádřením výpovědního thematu na ději predikátem vyjádřeném aktivně nezúčastněného. ... V češtině [tento vývoj] nedospěl ani přibližně tak daleko jako v moderní angličtině, a podmět v české větě je ještě velmi často vyjádřením konatele a neshoduje se s výpovědním thematem“ (Mathesius, 1947, s. 284–285; viz též Mathesius, 1961, s. 114–115). Sémantiku větnou Mathesius popisuje v rámci výkladu predikace, kterou zásadně chápe jako jádro výpovědi. K jeho pojetí tématu („převážná většina vět obsahuje dva základní obsahové prvky: to, co se tvrdí, a to, o čem se tvrdí. ... Mohli bychom říci, že to, o čem něco tvrdíme, je základ výpovědi neboli thema, a to, co o základu tvrdíme, je jádro výpovědi neboli vlastní výpověď“; Mathesius, 1961, s. 91–92) stojí za připomenutí výklad funkce podmětu v známém textu o Janovi a jeho školním prospěchu v porovnání s jeho anglickým překladem (ibid., s. 115–118):

- (1) ¹Jan velmi dobře prospíval. ²Ve škole horlivě naslouchal každému slovu svých učitelů a ³doma mu pomáhal otec, ⁴kdykoliv mu byla nějaká úloha příliš těžká. ⁵Práce všeho druhu se mu velice dařila a ⁶říkalo se o něm, ⁷že pracuje stejně přirozeně, jako dýchá.
- (1)' ¹John prospered very well. ²At school he eagerly listened to every word of his teachers. ³At home he was helped by his father ⁴whenever he found his task too difficult. ⁵He was successful in any kind of work. ⁶He was said ⁷to be working as naturally as he was breathing.

Mathesius zde poukazuje na průběžnost podmětu v angličtině na rozdíl od pěti různých podmětů v češtině a tento rozdíl vysvětluje základovou funkcí anglického podmětu (v důsledku ustálení slovosledu). V české verzi jde o průběžnost tématu, které ovšem nemusí být vyjádřeno subjektem. Anglické znění ukazuje, že průběžnost anglického podmětu zakládá tematickou posloupnost s konstantním tématem. Jak vyplývá z uvedeného příkladu a předchozích citátů, v Mathesiově pojetí jsou obě roviny, aktuálněčlenská a sémantická, sloučeny. V dílech jeho brněnských pokračovatelů sémantická rovina představuje jeden ze čtyř faktorů (viz níže), jejichž souhra určuje AČV.

Bohumil Trnka, který také patřil k zakládající generaci Kroužku a byl po dlouhá léta jeho tajemníkem, nejvyšší jazykovou rovinu podrobně nerozpracoval. Jeho pojetí můžeme vyvodit jednak z jeho pojetí jazykového systému jako strukturovaného celku tvořeného čtyřmi rovinami, v němž nižší rovina vždy realizuje rovinu vyšší. Z nich podrobně rozpracoval plán fonologický, morfológický a syntaktický (Trnka, 1954, 1956, 1967). Nejvyšší plán charakterizoval jako plán promluvový, který také chápal jako oblast stylu. Sémantice věnoval značnou pozornost, avšak nikoliv v souvislosti s nejvyšším jazykovým plánem. Zabýval se sémantikou slovní (Trnka, 1990, kap. XIII, Sémantika; Trnka, 1982, Words, Semantemes and Sememes, s. 97–101), sémantikou

morfologických protikladů a sémantikou větných členů (Trnka, 1956). Syntax členil do čtyř oddílů, z nichž první dva se zabývají kontextovou sémantikou slov a morfolo- gických protikladů, přičemž základní význam slov řadil do sémantiky a základní význam morfolo- gických protikladů do morfologie. V třetím a čtvrtém oddíle pojednává o vět- ných vztazích a spojování vět v souvětí. K osvětlení Trnkova pojetí nejvyššího, pro- mluvového plánu, za jehož základní jednotky stanovil téma a jádro výpovědi, může posloužit následující citát: „Věta ovšem není entitou nejvyššího jazykového plánu. Tou je aktuální promluva, která předpokládá vztah aktuálního mluvčího a poslucha- če i jistou situaci a jistý kontext. Je konstituována ne spojením subjektu a predikátu, nýbrž spojením posluchači známého tématu s jádrem výpovědi, sdělejícím něco nové- ho posluchači. Toto spojení je vyšší jednotka než slovo a než větné spojení podmětu a predikátu, které předpokládá a modifikuje. Podměty, predikáty a jiné členy věty v promluvě zůstávají, ale liší se nebo se mohou lišit jen svým funkčním zaměřením významovým tím, že se ve výpovědi podřizují vztahu téma/jádro výpovědi. Mnohdy toto zaměření nemusí se nijak lišit od psané věty formálně. Jestliže např. někdo pozna- mená ‚Je chladno‘, může to znamenat nekonečně mnoho věcí, jako ‚je čas jít dovnitř‘ nebo ‚pomozte mi obléci plášť‘ nebo ‚vaše povídání mě už nudí‘ nebo dokonce ‚sed- něte si trochu blíže‘ atd., podle konkrétní situace a konkrétních mluvčích. Může to ovšem znamenat také jen prosté konstatování teploty vzduchu bez jakýchkoli impli- kací“ (Trnka, 1990, kap. III, Jazykové roviny a jejich strategie, s. 23). Je zřejmé, že Trnkovo funkční významové zaměření, které je důsledkem členění promluvy na zá- klad a jádro výpovědi, je širší než obvyklé chápání jádra a výpovědi, neboť zahrnuje ilokuční sílu a konverzační implikatury.

Pokud jde o brněnskou školu, základ a postupné rozpracování sémantické složky aktuálního členění a jejího místa v něm předložil Jan Firbas v rámci své celostní teo- rie. Pokračovateli v tomto směru jsou jeho nejbližší spolupracovník Aleš Svoboda (1989, 2005) a mladší následovníci z řad jeho žáků Jana Chamonikolasová a Martin Adam (Chamonikolasová – Adam, 2005; Adam 2003).

Jan Firbas (1992, 1991 a v četných dalších studiích, viz literaturu u Firbase, 1992, 1991) pojednává o sémantické složce aktuálního členění v rámci čtyř faktorů, které AČV (v jeho terminologii funkční větnou perspektivu) určují: faktoru kontextového, faktoru sémantického, lineární modifikace a v mluveném jazyce intonace. Termínem „faktor“ nahradil dřívější označení „prostředek“, který ztožňuje se signálem. Rozdíl mezi nimi vysvětluje takto: „The phenomena that serve as simple signals or that co-constitute complex signals are the means of FSP. This raises the question of the relationship be- tween FSP factors and FSP means/signals (prompted to me by Daneš in a private communication). By ‘factors’ (linear modification, the contextual factor and the se- mantic factor, and in addition intonation in the spoken language) I mean the formative forces co-implementing the distribution of degrees of CD. Particularizing the operations of a factor, I specify the phenomena involved (e.g., the position in the actual linear arrangement, the objective presence of a piece of information within the immediat- ely relevant context, a definite semantic character linked with a grammatical form, and a prosodic feature in the spoken language). These phenomena become the means/signals

of FSP“ (Firbas, 1992, s. 115). Faktor se tedy jeví jako termín nadřazený termínům prostředek/signál v tom smyslu, že označuje aspekt stejné povahy, který je indikován různými prostředky.

V pojetí sémantiky se brněnská škola vyznačuje rozlišováním sémantiky statické a dynamické. Explicitní formulaci Firbasova pojetí statické a dynamické sémantiky nacházíme v jeho stati *On some basic issues of the theory of FSP III* (Firbas, 1991, s. 89): „The static meaning is not yet modified by the process of functional syntactic structuration [= proces usouvztažnění]. It is conveyed by the naming units (implemented as words or word groups) before they are subjected to this process. Participating in the process, FSP modifies the meanings of the naming units, which come to co-constitute communicative units. Through the interplay of FSP factors, FSP determines the positions of communicative units, i.e. their degrees of CD, in the development of the communication that takes place within the sentence. It is in this manner that meaning acquires a dynamic aspect – that they become dynamic.“

Pro větnou sémantiku je nejpodstatnější dynamická sémantická funkce slovesa, které perspektivuje komunikaci buď ke kontextově nezávislému podmětu, nebo k slovesnému doplnění, pokud je sloveso má, popř. k slovesu samotnému. Podle toho má sloveso dynamickou sémantickou funkci prezentační nebo kvalifikační. Slovesa prvé skupiny Firbas označuje jako slovesa existence nebo objevení se na scéně. Přiřazení slovesa k prezentační funkci je podmíněno kontextovou nezávislostí podmětu, který pak má dynamickou sémantickou funkci prezentovaného jevu (jevu uváděného na scéně). Slovesa s dynamickou sémantickou funkcí kvality/vlastnosti, perspektivující komunikaci od podmětu k doplnění nebo k sobě, přiřazují podmětu dynamickou sémantickou funkci nositele vlastnosti bez ohledu na to, je-li kontextově závislý nebo nezávislý. Vlastnost/kvalita je chápána velmi široce: „Quality is to be understood here in a wide sense, covering an action or a state, permanent or transitory, concrete or abstract“ (Firbas, 1992, s. 5). Předmětová doplnění a adverbialia mají buď dynamickou sémantickou funkci specifikace, nebo scény² (některé typy adverbialíí jsou mimo tyto dvě funkce orientovány k vlastnímu přechodu). Chápeme-li zvolené termíny podle jejich sémantického obsahu, zejména v případě kontextově závislých předmětů, principiálně realizujících dynamickou sémantickou funkci scény, u některých sémantických rolí se dynamická sémantika se statickou rozchází.

Slovesa jsou nazírána poněkud odlišně, neboť vymezení skupin sloves explicitně vyjadřujících nebo zřetelně implikujících existenci nebo objevení se na scéně naznačuje, že ne všechna slovesa mohou mít funkci prezentace. Vzhledem k tomu, že kvalifikační škála je podstatně frekventovanější než škála prezentační, jeví se potřeba rozpracovat sémantiku sloves vyskytujících se v kvalifikační škále spolu s jejich komplementací s cílem posoudit, je-li sémantika predikace slučitelná s prezentační funkcí. Pokud ano, rozpor mezi lexikální sémantikou zejména multivalenčních sloves a prezentační funkcí

² „Scéna“ v češtině odpovídá dvěma anglickým pojmům: dynamické sémantické funkci *setting* (tento význam je někdy specifikován apozicí „kulisy“) a obecnému jménu *scene*. V tomto významu může scéna ovšem mít i dynamickou sémantickou funkci specifikace.

je ještě výraznější než neshoda statické a dynamické sémantiky u jiných větných prvků (dynamická sémantická funkce scény [*setting*] u kontextově závislé komplementace vs. její vlastní sémantika). Jiný problém představují kontextově nezávislé komplementace v konfiguraci s kontextově nezávislým podmětem. Návrhy řešení některých z těchto případů nacházíme u Firbasových pokračovatelů (viz příklady (20) – (22)).

V aktuálněčlenském struktuře se dynamická sémantická rovina reflektuje jednoznačným způsobem: uvedené dynamické sémantické funkce mají vždy jen jednu funkci aktuálněčlenskou. Specifikace je vždy réma nebo složka rématu, scéna (*setting*) je vždy téma nebo složka tématu, nositel vlastnosti je vždy téma a prezentovaný jev réma. V rámci jednotlivých aktuálněčlenských funkcí skládajících se z více složek se jednotlivé složky liší stupněm výpovědní dynamičnosti a dále se člení (např. vlastní téma, diatéma, réma, vlastní réma atd.).

V brněnském přístupu je tedy větná sémantika nazírána jako dichotomie prezentace jevu na scéně na straně jedné a kvalifikace nositele vlastnosti na straně druhé, a potřeba obou rovin je demonstrována větami jako (2) a (3), v nichž stejné prvky mají různé dynamické sémantické funkce, a tedy i různé funkce aktuálněčlenské.

(2) A girl came into the room. (Firbas, 1966, s. 243)

(3) The girl came in. (ibid., s. 245)

V příkladu (2) má podmět dynamickou sémantickou funkci jevu uváděného na scéně, sloveso funkci prezentace a příslovečné určení funkci scény (srov. *Do místnosti vešla (nějaká) dívka*). Ve větě (3) je podmět nositel vlastnosti, sloveso má dynamickou sémantickou funkci kvality a příslovečné určení funkci specifikace (srov. *Dívka vešla (dovnitř)*). Pro prezentační věty bylo později zavedeno označení prezentační škála, pro věty typu (3) škála kvalifikační.

Kvalifikační škála má dvě modifikace, škálu kombinovanou, viz (4), a škálu se spnovým slovesem, viz (5) (Firbas, 1992, s. 66–69).

(4) Ages ago a young king ruled his country capriciously and despotically. (ibid., s. 67)

Tato konfigurace představuje teleskopickou realizaci dvou dynamických sémantických funkcí, prezentovaného jevu (*There was a young king*) a nositele vlastnosti (*who ruled his country...*).

(5) A writer felt despondent and disillusioned. (ibid., s. 68)

Zde je dynamická sémantická funkce vlastnost, konstituovaná v kvalifikační škále slovesem, rozložena do dvou složek, kategoriální, kterou realizuje spona (připsání vlastnosti) a nocionální, kterou realizuje složka nominální a která vyjadřuje vlastnost. Právě tyto dvě modifikace se staly předmětem dalšího studia, viz (13) a (14).

Podrobnější vymezení a klasifikace sloves první skupiny, tj. sloves, která statická (lexikální) sémantika disponuje k prezentační funkci, zřejmě souvisí s tím, že je jejich identifikace jednodušší: primárně jde o intransitivní slovesa s obecně vymežitelným významem. K základním prostředkům vyjadřování prezentace patří existenciální konstrukce, konstituovaná anglickou konstrukcí s existenciálním *there*, německým *es gibt*, francouzským *il y a*. Už sama tato konstrukce navozuje některé otázky v konfiguracích

kontextově nezávislých podmětů a kontextově nezávislých jádrových adverbálních určení (viz příklady (15) a (16)).

Slovesa explicitně vyjadřující existenci nebo objevení se na scéně, reprezentovaná příkladem (2), jsou ilustrována slovesy *exist, be in existence, be in sight, be within view, obtain, appear, arrive, become plain, begin, come forth, come forward, come into sight, come into view, come up, commence, crop up, develop, emerge, ensue, evolve, grow out of, happen, issue, loom, materialize, occur, recur, rise, set in, show up, spring up, stand out, start, surface, take place, turn up, unfold*, s poznámkou, že výčet není vyčerpávající (Firbas, 1992, s. 60).

Slovesa označená jako nepochybně implikující nebo schopná implikovat existenci nebo objevení se na scéně jsou ilustrována nejen slovesy intransitivními jako *hover, settle, steal over, fly, gleam*.

- (6) (a) A haze hovered over the prospect.
- (b) A fly settled on his hair.
- (c) A wave of the azalea scent drifted into June's face, ...
- (d) A goldfinch flew over the shepherd's head... (Firbas, 1992, s. 60)

V příkladech (c) a (d) je zřejmá sémantická afinita slovesa s podmětem.

Prezentační funkce je demonstrována též u tranzitivních sloves v případech jako

- (7) (a) A cold blue light filled the window panes.
- (b) grey light flooded the dull room.
- (c) For a moment or two big tears brimmed her eyes.
- (d) A dumb and grumbling anger swelled his bosom.
- (e) Grey curls banded her forehead, ... (Firbas, 1992, s. 61)

V těchto případech lze najít oporu pro prezentační pojetí v možnosti synonymního vyjádření pomocí explicitního slovesa existence nebo objevení se na scéně s lokativní adverbální konstrukcí na místě předmětu, srov. *Grey light dawned into the room, big tears appeared / sprang up in her eyes* apod.

Prezentační funkce je demonstrována i v pasivu, v němž se však vyskytují jiné sémantické třídy sloves než slovesa ilustrovaná v příkladech (7) (a) – (e). Všechna uváděná slovesa jsou verba efficiendi s vytvořeným předmětem a jde o pasiva bez vyjádřeného konatele. Uváděné příklady demonstrují konfigurace kontextově nezávislých podmětů s kontextově závislými postverbálními příslovečnými určeními, pokud jsou přítomna, s intonačním centrem na podmětu (srov. přidané české znění v závorkách).

- (8) Quite a number of new houses have been built in our town. (V našem městě postavili řadu nových domů.) Powerful machines have been constructed. (Byly sestrojeny výkonné stroje.) An uncanny impression is thereby created. (Vytvoří se tím podivný dojem.) A new method has been developed. (Byla vytvořena nová metoda.) Ingenious new schemes were devised in various institutes. (V různých ústavech byly vymyšleny nové projekty.) Monuments will be erected in the centre of the city. (V centru města budou postaveny památníky.) Printing was then invented in Germany. (Tehdy byl v Německu vynalezen knihtisk.) A new daily will be launched next week. (Příští týden začne vycházet nový deník.) An unnecessary mistake was made. (Udělal zbytečnou chybu.) Important discoveries were made towards the end of the nineteenth century. (Koncem 19. st. byly učiněny důležité objevy.) Shoes are manufactured there. (Vyrábějí se tam boty.) More food must be produced this year. (Letos je nutno vyprodukovat více potravy.) (Firbas, 1992, s. 62)

I v těchto případech je statická sémantika ve shodě se sémantikou dynamickou, neboť předmět těchto sloves v průběhu děje vzniká. Skutečnost, že se pasiva s prezentační funkcí vyskytují nejčastěji u sloves efficiendi a bez vyjádřeného konatele souvisí patrně s tím, že neagentní pasiva jsou zde vlastně obdobou intransitiv s významem vznikání.

Z pasivních konstrukcí jiných sloves jsou uvedeny dva příklady (intonační centrum na rématu je naznačeno verzálami):

- (9) (a) Then a blind and dumb deMONiac was brought to him. (Firbas, 1992, s. 63)
(b) Sometimes a TERrible CRY was to be heard [when the doctor was pulling out the teeth of some little boy] (Firbas, 1966, s. 244)

Příklad (9a) není ojedinělý, srov. (10). Zdá se, že ditranzitivní slovesa typu *bring*, *hand* jsou také v pasivu disponovaná k prezentační funkci: cíl děje, realizovaný nepřímým předmětem, lze chápat jako scénu a sloveso jako objevení se na scéně působením vnějších činitelů.

- (10) At the moment of his departure a teleGRAM was handed to him.

Příklad (9b) naznačuje další sémantickou skupinu sloves, jejichž pasivum lze interpretovat jako uvedení jevu na scénu; slovesa smyslového vnímání tak činí prostřednictvím jednotlivých smyslů, srov. (11):

- (11) Sometimes a FAINT TREMor of the GROUND could be felt in this place.

Nevyjádření konatele se zdá být relevantním rysem, neboť vyjádřený konatel je zpravidla kontextově nezávislý, a tedy složkou rématu. Nicméně není z prezentační funkce pasiva vyloučen, jak o tom svědčí (12); pak je ovšem kontextově závislý (intonační centrum je na řídicím substantivu podmětu a jeho kvantifikaci).

- (12) In the six years 1956–61, a total of 81,079 applications for disablement benefit were made by coal miners.

Kontext této věty jsou žádosti horníků o invalidní příspěvek, horníci nejsou v kontrastu s jinými skupinami; nové prvky jsou kvantifikace podmětu a specifikace temporálního určení (podrobněji viz Dušková, 2005b).

Prototypické příklady obou škál a jejich dvě modifikace, ilustrované příklady (2) – (5), v průběhu dalších aktuálněčlenských výzkumů textů (Chamonikolasová – Adam, 2005; Adam, 2003) nestačily k interpretaci vět obsahujících více nezapojených složek, jako je tomu v (13) a (14):

- (13) In these days came John the Baptist, preaching in the wilderness of Judea, ...
(14) Blessed are the poor in spirit for theirs is the kingdom of heaven.

Adam (2003) původně tyto případy interpretoval jako strukturu s dvěma rématy s poukazem na značný stupeň potenciálnosti při jejich interpretaci (Chamonikolasová – Adam, 2005). Chamonikolasová (Chamonikolasová – Adam, 2005) v rámci původního tříčlenného schématu prezentační škála, kvalifikační škála a kombinovaná škála pro ně navrhla modifikované schéma vycházející z různé dominantní funkce podmětu v původní kombinované škále, příklad (4), a větách typu (13) a (14): zatímco ve větě (4) je dominantní dynamická sémantická funkce podmětu nositel vlastnosti, v příkla-

dech (13) a (14) je to prezentovaný jev. Navrhuje tedy případy (13) a (14) klasifikovat jako rozšířenou prezentační škálu (prezentační škálu rozšířenou o adverbialní specifikaci), kdežto případ (4) přiřadit ke kvalifikační škále. Kategorie kombinované škály tím odpadá.

Prezentační škála v takto vymezeném rozšířeném pojetí řeší případy existenciální konstrukce obsahující kromě kontextově nezávislého podmětu též kontextově nezávislé adverbialé fungující v rématu, nepřemístitelné do počáteční pozice. Na to upozorňuje M. Grzegorková (Grzegorek, 1984, s. 78) v souvislosti s dvěma typy intonace (dvě intonační centra s terminální klesavou intonací na druhém v příkladech (15a), (16); jedno IC v (15b) na podmětu):

- (15) (a) There's a strange looking WOMan in the HOUSE.
- (b) There's a strange looking WOMan in the house. / In the house, there's a strange looking WOMan.

Podobně (16):

- (16) There are SWINDLers EVerywhere.
- (16)' ?Jsou podvodníci všude.
- (16)'' Všude jsou podvodníci / podvodníci jsou všude.

Tyto věty jsou zajímavé z hlediska češtiny: jak je naznačeno v (16)', nemají (alespoň jako oznamovací věty) existenciální protějšek; daleko přirozeněji než (16)' zní věty (16)'', v nichž je jedna nebo druhá složka rématu tematizována. Tematizace podmětu zde rovněž svědčí o relevanci jeho kontextové nezávislosti pro prezentační pojetí. Nicméně v angličtině není situace tak jednoznačná, neboť existenciální konstrukce je specifický prostředek pro vyjádření existence a jako takový je signalizována svou syntaktickosémantickou strukturou i v případě kontextové závislosti podmětu. Dochází pak k rozporu mezi touto inherentní větnou sémantikou a jejím přiřazením ke kvalifikaci (podrobněji viz Dušková, 2005b, s. 20–21).

Kontextová nezávislost podmětu rovněž vede k prezentačnímu pojetí vět sponových, v nichž je kontextově závislá jmenná část přísudku. Příklad (14), který dále pokračuje opakováním stejného začátku, viz (14)', má v druhé a třetí větě zřetelně kontextově závislou jmennou část přísudku v počáteční pozici a rematický postverbální podmět. Tyto věty se tedy klasifikují jako prezentační škála, a to rozšířená, neboť rovněž obsahují určení příčiny s dynamickou sémantickou funkcí specifikace.

- (14)' Blessed are the poor in spirit, for theirs is the kingdom of heaven.
Blessed are those who mourn, for they will be comforted.
Blessed are the meek, for they will inherit the earth. (Chamonikolasová – Adam, 2005, s. 62)

Přiřazení sponových vět s kontextově závislou jmennou částí přísudku k prezentační škále patrně vychází z Firbasova výkladu příkladů přejatých z Quirka et al. (1985, s. 1380–1381). Jejich příslušnost k prezentační škále zde sice není výslovně konstatována, ale z komentáře víceméně vyplývá: „Let us note that the examples arrange the elements in what may be termed presentation order, in which the initial element is followed by an intransitive verb and a context-independent subject. This presentation order reflects linear modification and strengthens the perspective of the communica-

tion towards the context-independent subject, occurring in end position“ (Firbas, 1992, s. 47).

- (17) (a) [His answer was a disgrace;] equally regrettable was his departure immediately afterwards.
(b) [Her face was stony] and even stonier was the tone of her voice.
(c) Especially remarkable was her oval face.
(d) Faint grew the sound of the bell. (Firbas, 1992, s. 47)

Věty (17) (b) a (c) obsahují vytykáací adverbia (*even, especially*), která obvykle signalizují jádro výpovědi, avšak zde se objevují v příznakové funkci jako složky základu (viz Hajičová – Partee – Sgall, 1998, s. 151n.). Příklad (17d) Quirk et al. komentují jako poetický (Quirk et al., 1985, s. 1380).

Verbonominální přísudky *be regrettable, be remarkable, be stony* se však přiřazení k prezentaci – chápeme-li tento termín v jeho lexikálním významu – vymykají. Kontextově závislá jmenná část přísudku realizovaná adjektivem je v nich vytčena vytykáacím adverbium (17b, 17c) a/nebo stupněm komparace (17a, 17b). Podobně je tomu v jiných dokladech ze současného jazyka, viz (18), (19). Připisovaná kvalita nabývá vytčením gradace a/nebo je s předchozím kontextem v kontrastu (18).

- (18) [Protože chemii vůbec nerozuměl, byly cesty jeho objevů posety trny a potem,] ale tím větší byla jeho radost ze získaných zkušeností. (Dušková, 2004, s. 62)
(19) but worst of all was the shrieking horror on the doomed creature's face. (Dušková, 2005a, s. 12)

Prezentačním pojetím těchto vět se opomíjí důležitý sémantický rys sponové predikace: v tomto případě kvalifikace podmětu. Ve větším počtu dokladů se jistě najdou i případy, v nichž kontextově závislá jmenná část přísudku není vytčena, ani nestojí v kontrastu. Avšak alespoň v angličtině, v níž počáteční postavení jmenné části přísudku představuje výraznou odchylku od gramatického slovosledu, se tato řídka slovosledná konfigurace nejčastěji vyskytuje právě v případech, kdy je kontextově závislá jmenná část přísudku vytčena a/nebo ve stupni komparace.

Poslední poznámky k prezentační škále se týkají příkladů označených jako zvláštní případy prezentačních vět (Chamonikolasová – Adam, 2005, s. 64–65).

- (20) A v tom údolí si postavil chatu jeden můj bývalý spolužák.
Set [scéna] Pr [prezentace] ? Ph [prezentovaný jev]
(21) V zítřejším zápase Sparty proti Slavii nastoupí do brány uzdravený Petr Čech.
Set [scéna] Pr [prezentace] ? Ph [jev]
(22) A pak přes dvůr tryskem přeběhl nějaký kluk.
Set [scéna] Set [scéna] ? Pr [prezentace] Ph [jev]

Otazníky u předmětu v (20): *chatu*; a příslovečných určení v (21) a (22): *do brány, tryskem* autoři naznačují problematičnost přiřazení dynamické sémantické funkce. Tyto prvky nelze klasifikovat jako specifikaci, neboť jejich dosah je omezen jen na obsah slovesa prezentace. Ani dynamická sémantická funkce scény nevyhovuje, neboť jde o sémantické třídy předmětu a příslovečného určení, které, jsou-li kontextově nezávislé, funkci scény nemají. Adam naznačuje dvě řešení: zvláštní druh specifikace nebo součást prezentačního prvku. Druhé řešení se opírá o Svobodovo chápání některých spojení slovesa s předmětem nebo s adverbialním určením jako jedné komunikativní jednotky, konkrétně *vyjádřit souhlas* (=souhlasit) (Svoboda, 1989, s. 79–80). S touto

interpretací lze souhlasit v (21) – *nastoupit do brány* indikuje funkci brankáře, srov. *V zítřejším zápase Sparty proti Slavii nastoupí uzdravený brankář Petr Čech*. Také pokud jde o určení způsobu, v prototypických příkladech je obdobou adjektivní modifikace substantiva, srov. *pomalou vzrůstat / pomalý vzrůst*, které se svými rozvíjejícími členy tvoří jednu aktuálněčlenskou jednotku.

Pochybnosti vzbuzuje příklad (20): *postavit si chatu* není obdobou verbonominálního spojení *vyjádřit souhlas*; pokud jde o prezentaci jevu na scéně, co se na ní především objevuje, je chata.

Sgall – Hajičová – Buráňová (1980, s. 42) uvádějí příklad (23)

(23) U nás pečou housky pekaři

který rovněž obsahuje akční sloveso a předmět, s komentářem „obsahově a z hlediska kontextové nezapojenosti konatele lze za vstup na scénu označit i věty se slovesem akčním“, který svědčí pro přiřaditelnost tohoto typu k prezentační škále. Avšak příklady (20) a (23) se od sebe liší v dosahu kontextové závislosti (předmět v (23) je kontextově závislý, v (20) nezávislý) a v sémantickém vztahu mezi podmětem a slovesem (*pekaři – péci* × *spolužák – postaví*). Přiřazení příkladu (20) k prezentační škále se tedy jeví jako problematické. Řešení je zřejmě třeba hledat na základě studia větších souborů vět obsahujících různou slovesnou komplementaci a modifikaci s různými dosahy kontextové závislosti.

Úvahy nad příklady (13) – (23) ukazují, na které případy by se měl zaměřit další výzkum vztahů mezi sémantikou a aktuálním členěním: na slovesa s různými typy vícečlenné komplementace, na věty sponové s kontextově závislou jmennou částí přísudku a na věty existenciální signalizované specifickými syntaktickosémantickými prostředky i v případě kontextové závislosti podmětu, a to z hlediska možného souladu mezi sémantikou větnou a jejím prezentačním či kvalifikačním pojetím.

LITERATURA

- ADAM, M. (2003): *Religious Text: The Thematic and Rhematic Layers Within a Distributional Macrofield*. Unpublished doctoral dissertation. Brno: Masarykova univerzita.
- DANEŠ, F. (1964): A three-level approach to syntax. In: J. Vachek (ed.), *Travaux linguistiques de Prague, 1: L'École de Prague d'aujourd'hui*. Prague: Éditions de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences, s. 225–240.
- DANEŠ, F. (1974): Functional sentence perspective and the organization of the text. In: F. Daneš (ed.), *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague: Academia, s. 106–128.
- DUŠKOVÁ, L. (2004): Syntactic constancy of the subject complement, Part 1: A comparison between Czech and English. *Linguistica Pragensia*, 14, s. 57–71.
- DUŠKOVÁ, L. (2005a): Syntactic constancy of the subject complement, Part 2: A comparison between English and Czech. *Linguistica Pragensia*, 15, s. 1–17.
- DUŠKOVÁ, L. (2005b): From the heritage of Vilém Mathesius and Jan Firbas: syntax in the service of FSP. In: *Theory and Practice in English Studies, 3: Proceedings from the 8th Brno Conference of English, American and Canadian Studies*. Brno: Masaryk University, s. 7–23.
- FIRBAS, J. (1966): Non-thematic subjects in contemporary English. In: J. Vachek (ed.), *Travaux linguistiques de Prague, 2: Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*. Praha: Academia, s. 239–256.

- FIRBAS, J. (1991): On some basic issues of the theory of functional sentence perspective III. In: *Brno Studies in English*, 19. Brno: Masarykova univerzita, s. 77–92.
- FIRBAS, J. (1992): *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GRZEGOREK, M. (1984): *Thematization in English and Polish*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- HAIČOVÁ, E. (1993): *Issues of Sentence Structure and Discourse Patterns*. Praha: Charles University.
- HAIČOVÁ, E. (1994): Topic/Focus and related research. In: P. A. Luelsdorff (ed.), *The Prague School of Structural and Functional Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 245–275.
- HAIČOVÁ, E. – PARTEE, B. H. – SGALL, P. (1998): *Topic-Focus Articulation, Tripartite Structures, and Semantic Content*. Dordrecht: Kluwer.
- CHAMONIKOLASOVÁ, J. – ADAM, M. (2005): The presentation scale in the theory of functional sentence perspective. In: J. Čermák – A. Klégr – M. Malá – P. Šaldová (eds.), *Patterns*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Kruh moderních filologů, s. 59–69.
- MATHESIUS, V. (1947): O funkci podmětu. In: V. Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, s. 277–285.
- MATHESIUS, V. (1961): *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- QUIRK, R. – GREENBAUM, S. – LEECH, G. – SVARTVIK, J. (1985): *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Londýn: Longman.
- SGALL, P. (2002): Moravská a pražská (malostranská) koncepce aktuálního členění. In: Z. Hladká – P. Karlík (eds.), *Čeština – univerzália a specifika*, 4. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 51–58.
- SGALL, P. – HAIČOVÁ, E. – BURÁNOVÁ, E. (1980): *Aktuální členění v češtině*. Praha: Academia.
- SVOBODA, A. (1989): *Kapitoly z funkční syntaxe*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- SVOBODA, A. (2005): Firbasian semantic scales and comparative studies. In: J. Čermák – A. Klégr – M. Malá – P. Šaldová (eds.), *Patterns*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Kruh moderních filologů, s. 217–229.
- TRNKA, B. (1954): *Rozbor nynější spisovné angličtiny, 2: Morfologie slovních druhů (části řeči) a tvoření slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- TRNKA, B. (1956): *Rozbor nynější spisovné angličtiny, 3: Syntaxe jména a jmenných tvarů slovesných*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- TRNKA, B. (1967): *Rozbor nynější spisovné angličtiny, 1: Rozbor fonologický*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- TRNKA, B. (1982): *Selected Papers in Structural Linguistics*. Ed. Vilém Fried. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton.
- TRNKA, B. (1990): *Kapitoly z funkční jazykovědy / Studies in Functional Linguistics*. Praha: Univerzita Karlova.

Ústav anglistiky a amerikanistiky FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1